

K R O N I K A

Profesor Miloš Dokulil (5.07.1912–2.11.2002)

8 listopada 2002 roku o godz. 13⁰⁰ na Cmentarzu Strašnickim w Pradze pożegnaliśmy ze smutkiem Profesora Miloša Dokulila, nauczyciela i wychowawcę wielu pokoleń bohemistów, Człowieka niezmiernie życzliwego i wszechstronnie wykształconego.

Profesor Miloš Dokulil szkołę podstawową i gimnazjum, w którym uczył się również Vítězslav Nezval, ukończył w Třebíči. Później, w roku 1931, rozpoczął studia na Uniwersytecie w Brnie na Wydziale Filozoficznym. Jego kolegami ze studiów byli Alois Jedlička i Josef Hrábak. W 1936 roku w nagrodę za bardzo dobre wyniki na studiach został wysłany do Kopenhagi, aby na tamtejszym uniwersytecie dokończyć edukację w zakresie językoznawstwa ogólnego. Zaowocowało to wieloma kontaktami naukowymi i strukturalistyczną orientacją naukową Profesora. Po powrocie opublikował artykuł *K jednomu problému obecné školy u dánských lingvistů* („Slovo a slovesnost” 4, 1938), w którym przedstawił założenia genewskiej i kopenhaskiej szkoły strukturalizmu. Dzięki temu na rozwój Jego zainteresowań językoznawczych mieli wpływ Bohuslav Havránek, František Trávníček, Roman Jakobson, Václav Machek, Arne Novák i Holger Pedersen.

Po powrocie z Kopenhagi (od 1937 r.) pracował jako nauczyciel języka czeskiego i niemieckiego w IV Gimnazjum Realnym w Brnie, a później w Gimnazjum w Jihlavie, a także w Kollegium Nauczycielskim w Jihlavie. Jednak nie długo, ponieważ w 1940 roku Kollegium Nauczycielskie w Jihlavie zostało uznane przez nazistów za ośrodek oporu antyniemieckiego, dlatego przeniesiono je do Nowego Miasta na Morawach. Wraz z nim do Nowego Miasta przeniósł się Profesor Miloš Dokulil i pozostał tam do przewrotu lutowego.

W 1948 roku prof. Bohuslav Havránek złożył Profesorowi propozycję przejścia do pracy w nowo powołanym Instytucie Języka Czeskiego Czechosłowackiej Akademii Nauk w Pradze. Propozycję tę Miloš Dokulil przyjmuje i przenosi się – już na stałe – do Pragi.

W 1952 r. w Instytucie Języka Czeskiego został powołany do życia Zakład Współczesnego Języka Czeskiego, którego częścią był zespół mający opracować nowoczesną gramatykę czeską. Jego kierownikiem został mianowany Profesor Miloš Dokulil. Swoją pracę skierował więc na opis struktury języka czeskiego. Nieco później powstało najcenniejsze Jego dzieło *Tvoření slov v češtině*, a także dalsze zespołowe prace dotyczące słowotwórczego opisu części mowy (trzy tomy). Swoich kolegów i uczniów zadziwiał wielką solidnością i pracowitością.

Ten fakt tłumaczył trochę żartobliwie w sposób następujący: rzeczywistość językowa jest zbyt złożona, a życie zbyt krótkie, dlatego należy pracować bardzo solidnie, aby starczyło czasu na zrozumienie obu.

Wkrótce po wydarzeniach roku 1968 zaproponowano mu objęcie funkcji dyrektora Instytutu Języka Czeskiego CzAN. Jednakże mocno doświadczony wydarzeniami wojennymi i powojennymi nie zgodził się. Dopiero na prośbę prof. Františka Daneša, który w tym czasie został mianowany profesorem Uniwersytetu w Kolonii i rozpoczął tam pracę, Miloš Dokulil przyjął funkcję tymczasowego dyrektora Instytutu i pełnił ją do 1972 r. W tym czasie powołał do życia Collegium Naukowe Czeskich Językoznawców, które miało być nowym organem kolegalnym nadzorującym rozwój nauk językoznawczych w Czechosłowacji. Został wybrany jego pierwszym przewodniczącym. Wówczas też wszedł w skład redakcji czeskich czasopism naukowych „Slovo a slovesnost” i „Český jazyk a literatura”.

Profesor Miloš Dokulil w swoich badaniach naukowych dążył do poznania hierarchii systemu językowego oraz zasad funkcjonowania wypowiedzi językowej w komunikacji międzyludzkiej. Interesował się wszystkimi poziomami języka zarówno pod względem teoretycznym, jak i praktycznym, choć Jego centralnym problemem badawczym było słowotwórstwo języka czeskiego, później też czeski czasownik¹. Jego dorobek to ponad 300 artykułów i prac naukowych.

Tak szerokie zainteresowania były podyktowane przede wszystkim Jego orientacją lingwistyczną, którą wyniósł ze studiów w Brnie i Kopenhadze, ale także ówczesną sytuacją panującą w językoznawstwie (zbyt mocno zideologizowana analiza faktów językowych). Dał temu wyraz w artykule opublikowanym w czasopiśmie „Slovo a slovesnost” w 1951 r.:

Jsem vůbec toho názoru, že kodifikace by měla sestoupit z koturnů a méně přikazovat a zakazovat a více vykládat. Nikoli jen: toto je správné a ono nesprávné. Nýbrž: to či je v soudobé češtině zákonité, je noremní. To je obvyklé, častější. Tento tvar dosud převládá, je však postupně zatlačován živelně pronikajícím tvarem jiným, systémovým. Tento tvar je produktivní, onen neproduktivní. Tato vazba je progresivní, ona ustupuje. Apod. Kodifikace by tedy měla mít při své staticčnosti i jistou perspektivní hloubku (s. 130).

W ten sposób wytyczył również drogę rozwoju przyszłej czeskiej teorii kultury języka.

Podstawowa praca Profesora Miloša Dokulila *Teoria derywacji (Tvoření slov v češtině. 1. Teorie odvozování slov*, Praha 1962) zawiera teoretyczne podstawy

¹ Problem opisu słowotwórstwa czasownika opisał M. Dokulil m. in. w artykule *Dva příspěvky k odvozování sloves* („Naše řeč” 65, 1982, s. 1–11), gdzie podał ogólną charakterystykę słowotwórstwa czasownika, ze szczególnym uwzględnieniem czasowników ekspresyjnych. Poszerzoną wersję tej teorii przedstawił później na spotkaniu Towarzystwa Językoznawczego w Czechach w 1988 r.

słowotwórstwa w języku czeskim. Jak napisał prof. M. Basaj we wstępie do polskiego wydania tej pracy²:

Teoria derywacji jest pracą wybitną, która głębią spojrzenia na problematykę słowotwórczą nie ma sobie równej w literaturze slawistycznej. [...] W porównaniu jednakże do wszystkich prac dotychczasowych książka czeskiego lingwisty głębiej wnika w dialektykę stosunków między formą a treścią oraz systematycznie stosuje podejście onomazjologiczne. Właśnie rozważania nad pojęciem struktury onomazjologicznej stanowią największy wkład Dokulila do teorii budowy wyrazów i nazw (s. 6).

Tej opinii wtóruje głos prof. B. Havránka:

Naczelnym celem [pracy] jest podanie analizy słowotwórczej wyrazów pochodnych tak, jak zostały one ujęte w podstawowych pracach współczesnej czeskiej leksykografii [...]. Synchroniczna analiza ma na celu ukazanie związków łączących poszczególne typy słowotwórcze i poszczególne wyrazy zgodnie z podstawowymi kategoriami onomazjologicznymi. Obok tego podstawowego, funkcjonalno-strukturalnego kryterium, odnoszącego się do struktury wyrazów motywowanej części słownictwa oraz wartości i funkcji tą strukturą uwarunkowanych w systemie słowotwórczym języka, uwzględniono w pracy właściwy proces tworzenia wyrazów (s. 7).

Badania nad czeskim słowotwórstwem rozwijał Profesor Miloš Dokulil i później, mimo że po roku 1970 jego uwaga była skupiona na pracy zespołu przygotowującego akademicką gramatykę czeską³, w której również brał udział jako współredaktor i autor poszczególnych części. Na przykład w dziale *Základní pojmy morfonologie a morfémiky* (t. 1, s. 175–190) wprowadził terminy *morfém* i *morf* (jako odpowiedniki pojęć *leksem-typ* i *wyraz tekstowy*), *submorf* (np. *konekt*), *alomorf* czy *alternaje morfonologiczne*. Do tej części nazwizuje *Obecný výklad k formálnímu tvarosloví* (t. 2, s. 253–265), odnoszący się do wyrazu, jego struktury morfologicznej, systemu oraz subsystemów fleksyjnych. Należy tu podkreślić, że właśnie Profesor Miloš Dokulil zwrócił uwagę na fakt, że we fleksji nie chodzi tylko o koegzystencję końcówek fleksyjnych, ale o to, że poszczególne formy wyrazów są od siebie współzależne, co wykazał w analizie struktury głębokiej tekstu. Ponadto w rozdziale *Obecné pojetí tvoření slov* (t. 1, s. 193–230) przedstawił słowotwórstwo jako naukę o procesach słowotwórczych (przede wszystkim reproduktywnych) i wynikach tych procesów (czyli o strukturach słowotwórczych). Rozumie je jako podsystem słownictwa (s. 195), albowiem jako morfologia derywacyjna pozostaje w stosunku zarówno do fleksji, jak też i składni. Ta

² Polskie wydanie: M. Dokulil, *Teoria derywacji*, Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979.

³ *Mluvnice češtiny*, t. 1: *Fonetika. Fonologie. Morfonologie a morfémika. Tvoření slov*, red. M. Dokulil, K. Horálek, J. Hůrková, M. Knappová; t. 2: *Tvarosloví*, red. M. Komárek, J. Kofenský, J. Petr, J. Veselková; t. 3: *Skladba*, red. F. Daneš, M. Grepl, Z. Hlavsa, Praha 1986–1987.

część jest niejako kontynuacją jego podstawowej koncepcji słowotwórstwa, opisanej w pracy *Teoria derywacji* (*Tvoření slov v češtině*), w której pojęciem nadrzędnym jest znaczeniowy typ strukturalny (*obsahový strukturní typ*), tworzący podstawę wszystkich procesów nazywania (*pojmenování*). Jako *novum* tej gramatyki należy uznać część *Utvařenost ostatních slovních druhů (číslovek, zájmen, předložek, spojek, částic a citoslovci)* (s. 508–516), a także rozróżnienie dwu znaczeń terminu *konwersja* (*konverze*, s. 488–498).

Teoria słowotwórcza Profesora Miloša Dokulila odbiła się szerokim echem w świecie, m. in. w Niemczech, Rosji, Polsce i USA⁴. Przejawiła się ona również kolejnymi Jego pracami z tego zakresu drukowanymi również poza granicami Czech⁵, w których Autor doprecyzowuje rozróżnienie między derywacją leksykalną a syntaktyczną, między różnymi stopniami abstrakcji przejawiającymi się w trzech typach struktur i kategorii onomazjologicznych, transpozycji, mutacji i modyfikacji, między transkategoryzacją słowotwórczą a fleksyjną.

Profesor Miloš Dokulil był człowiekiem niezmiernie pogodnym, choć nie miał łatwego życia. Był cenionym, lubianym i dobrym człowiekiem. Największą wagę przykładał do rzetelnej pracy, która była jego życiową pasją. Jednak kochał także sztukę, często oddawał się filozofii, był rozmiłowany w przyrodzie, a zwłaszcza morawskiej, ponieważ – jak napisał o Nim B. Havránek – był „původem, vzděláním i srdcem Moravan, v Praze stále ještě ne plně aklimatizovaný”. Nieraz

⁴ O Jego zagranicznym rozgłosie mogą świadczyć niektóre publikacje Profesora: *Zur Theorie der Wortbildung. Auszug. Das System der Benennungsstrukturen und Kategorien*, Leipzig 1982; *Teoria derywacji*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1979; *Struktura postosnovnogo slovoobrazovatel'nogo formanta (k suffiksальной i bezaffiksальной деривации в славянских языках)*, [in:] *Spisatelnoje izučenje slovoobrazovanija slavjanskich jazykov*, Moskva 1987, s. 26–33; *Zur Frage der Konversion und verwandter Wortbildungsgänge und Beziehungen*, TLP 3, 1968, s. 215–239; *Zur Norm der Literatursprache und ihrer Kodifizierung*, [in:] *Grundlagen der Sprachkultur* 2, Berlin 1982, s. 114–122 i wiele wiele innych.

Ponadto powstała w Niemczech monografia autorstwa I. Huke, *Die Wortbildungstheorie von Miloš Dokulil*, Gießen 1977. Prof. Miloš Dokulil ma również swoje hasło w encyklopedii *The International Directory of Distinguished Leadership* wydawanej przez The American Biographical Institut, Raleigh 1991.

⁵ Np. w artykule *K otázce slovnědruhových převodů a přechodů, zvláště transpozice* („Slovo a slovesnost” 43, 1982, s. 257–271) nawiązuje do wcześniejszego artykułu *Zur Frage der Konversion und verwandter Wortbildungsgänge und Beziehungen* (TLP 3, 1968, s. 215–239). Pełne omówienie jego prac naukowych znajduje się w artykułach rocznicowych: F. Daneš, *Miloš Dokulil šedesátiletý*, „Naše řeč” 55, 1972, s. 221–225; J. Filipec, *Sedmdesátiny Miloše Dokulila*, „Naše řeč” 65, 1982, s. 82–85; J. Filipec, *Životní jubileum Miloše Dokulila*, „Naše řeč” 75, 1992, s. 157–162; F. Šticha, *Miloš Dokulil devadesátiletý*, „Naše řeč” 85, 2002, s. 150–154. Por. też bibliografię jego prac: *Bibliografie tištěných prací M. Dokulila za léta 1938–1971*, „Slovo a slovesnost” 33, 1972, s. 84–90.

wspominał, że w Pradze brakuje mu Třebíčkich oraz Nowomiejskich stawów i lasów oraz Wysoczyzny Třebíčkiej, gdzie przeżył lata dziecięce i młodość. Tę tęsknotę ujął w przygotowanym do druku wydaniu *Náš kraj v pověstech a lidových vypravováních*. Był to Człowiek wielkiego serca, dlatego niełatwo pogodzić się z Jego odejściem.

Mieczysław Balowski, Opole-Wałbrzych

Mezinárodní vědecká konference *Okraj a střed* v jazyce a literatuře, Ústí nad Labem, 3.–5. září 2002

Konference, jejíž osu tentokrát tvořilo téma středu a okraje, byla zorganizována ústeckou katedrou bohemistiky letos už pošesté. Přihlášeno bylo více jak 90 účastníků z Česka, Slovenska, Polska, Německa a Itálie. Konference se odehrávala v období, které vinou záplav pro severní Čechy (stejně jako ostatní území při velkých českých tocích) nebylo jednoduché. Areálu pedagogické fakulty UJEP se povodeň našťastí bezprostředně nedotkla, a tak konference proběhla zcela nerušeně a klidně.

Náměty, otázky, ale i pochyby, jež hlavní téma konference může přinášet, jsou mnohé a různorodé: jaký je dnes vztah centra a periferie, přeskupily se nějak v posledních desetiletích, jak je vůbec od sebe rozpoznáme, má tato dichotomie ještě nějakou axiologickou platnost atd. Pokusme se všimnout si některých těchto bodů, tak jak se objevovaly v referátech přispěvatelů (můžeme tak přirozeně učit pouze výběrově, a to výběrově nadvakrát – jednak co do výběru referujících, jednak vzhledem k výběru z jejich příspěvků; mnoho zajímavého zůstane nezbytně stranou).

Jedním z nejprominentnějších problémů tématem centra a periferie implikovaným je problém kánonu. Otevřela jej hned ve své vstupní řeči na plenárním zasedání prof. Dobrava Moldanová, takto (společně s prof. Marií Čechovou) hostitelka a vedoucí konference. Ve svém příspěvku *Střed a okraj kánonu* konstatovala, že současné rozmývání centra kánonu a hodnot s ním spojených neznamena úpadek, netřeba nad ním moralizovat, nýbrž vnímat je jako výzvu a úkol. Na její slova volně, a v jistém smyslu i polemicky (s vyhocenější radikalitou ve vidění mizení kánonu), navázal v rámci zasedání v sekcích Bohuslav Hoffmann. V souvislosti s proměnou kánonu, v němž sakralizované hodnoty vysokého umění moderního ideologického nacionalismu (a jiných -ismů) ztrácejí na důvěryhodnosti a platnosti, připomněl kunderovské ironické umění románu, jež odhaluje znepokojivou mnohoznačnost skutečnosti, a dále důležitost komična zbavujícího nás asyly vlastní důstojnosti radikálnější než tra-

